

Bajkó Árpád

Kamerával a moldvai csodadoktor kútjánál

Benedek doktor csodakútja. Rendezte: Zágoni Bálint. 2007. 28'
Operatőr: Székely Róbert, Keresztes Péter. Szakértő, beszélgetőtárs: Peti Lehel.

Zágoni Bálint és Peti Lehel filmjének a kolozsvári Bethlen Kata Diakóniai Központban megrendezett Csángó Konferencián volt a keresztelője 2007 áprilisában. Az ősbemutató amúgy nem volt nyilvános esemény, csupán egy zárt körű konferencia-résztevő közönség láthatta, és mondhatta el véleményét a filmről – a rendező, saját bevallása szerint, még útban Kolozsvár fele is vágással bíbelődött, igazából a konferencia napjára készült el az elsőnek mondható verzió. Azóta a 28 perces kisfilm bejárta mintegy fél tucat filmfesztivál vetítőkészletét, különféle díjakat és elismeréseket szerezve.

Anélkül, hogy elidőznénk a műfaji kategorizáció ingoványos területén és a körülhatárolhatatlan *néprajzi film* terminológiánál, inkább nézzük meg, mit jelent, ha egy antropológus és egy filmrendező együtt megy terepre Moldvába. Adott egy viszonylag jól feltérképezett kulturális tér, ahol az elmúlt egy-néhány évtizedben erdélyi és magyarországi kutatók, filmesek és más foglalkozású emberek többször megfordultak; tapasztalataikról, a hagyományok, a nyelv és kultúra viszonyáról különféle médiumokban, más-más hangnemben nyilatkoztak. A moldvai csángók vizuális reprezentációjának archív doboza, úgy tűnik, lassan feltelt. Legalábbis ez derül ki abból az interjúból, amit a Kolozsvári Tv magyar adásának riportere, Bardócz Sándor készített a rendezővel. *Kamera mögött* című műsorában, mely fiatal erdélyi filmes szakemberek bemutatkozásának fóruma kíván lenni, az archaizmus, történelem, régiség, népzene, népi kultúra olyan terminusokként hangzanak el, amelyek már az unalmasság és a kimerített sztereotípiák metaforái a moldvai közösségről való tudósításban. Mi lehet tehát egy olyan megoldás, amely nem a csángódivat folytatója, nem a konvencionális szerkezeti és motívikus klisék továbbvivője, hanem tematikájában és módszertani kivitelezésében nyomon követhető az újítás? A rendező a mítoszt jelöli meg olyan aspektusként, ami már nem jelenti az archaizmus továbbgyűrűzését. Benedek doktor mítosza tehát egy olyan téma, ami megállja a helyét ebben a kontextusban.

A film intonációja önreflexív módon utal rá, és egyben el is fedti a csángókérdésnek nevezett jelenség egyik lényegi aspektusát: a Miatyánk szövegét egy csángó férfi nem románul, nem magyarul, hanem latinul mormolja. Ezzel mintha visszamentünk volna a korábbi évszázadokba, amikor a csángók vallási életét Rómából kiküldött misszionáriusok irányították. Az először halkán – mintegy próbaként –, majd hangosan is elmondott latin ima szövege fokozatosan egybeolvad a reprezentativitás egyik közismert elemével, az archaikus népi imádsággal. „Én es csak felkelék vasárnap jó régvel...” – éneklé Antal Luca a reggeli imádságot, és már-már egy sajátos filmhangulatban találjuk magunkat, amikor valami történik: pár szakasz eléneklése után cserbenhagyja a memóriája. *Bévétettem* – mondja; vagyis elvitettem, eltévesztettem. A képsorok reflexív módon a moldvai archaikus népi imádságokról készült filmekre is utalnak (*Gyöngyökkel gyökerezettél; Három angyal fejem felett. Mohi Sándor – Tánczos Vilmos*), és olyanszerű metonimiusság játékos megvalósítását láthatjuk, mely az archaikus kultúra sajátosságairól a jelenre való

ráfilyelést tartja fontosabbnak. Már-már azt sugallva, hogy az a világ elmúlt, és az emlékezet sem őrzi tisztán, ezért inkább figyeljünk a jelen eseményeire, a mítoszokra.

Megtudhatjuk a narrátorszövegből, hogy Benedek doktor egy szent életű csángó orvos volt – (foglalkozása kissé furcsának tűnhet, értelmiségi szerepet implikál, mellyel nem nagyon tudunk mit kezdeni) –, és egyben titokban felszentelt pap is, akinek meghurcoltatása II. János Pál pápánál tett látogatását követően kezdődött. Halála után szülőhelyén, Trunkban, csodák történtek.

Mennyire kell ismerni egy adott terepet, hogy filmet készíthessünk? És kiről fog szólni a film? Az információk alapstruktúráját a Peti Lehel által 2001 óta végzett terepmunka képezi. Többször járt Trunkban, valamint a szomszédos településeken, Forrófalván és Klézsében is, ami esetenként 4–10 napos terepmunkát, rengeteg hangzóanyagot és egyéb gyűjtőmunkát jelentett. A társadalmi mozgalmak elméleti megközelítésével Peti Lehel vallási mozgalomként definiálja a Benedek doktor halála után kibontakozó eseményeket. Szöveges reprezentációjában¹ részletesen felvázolja a társadalompszichológiai hátteret: a politikum szerepét, a társadalomtörténeti kontextust; a mítosz alapját – Benedek Márton életét, a moldvai falvakban történt csodákat, azok társadalmi funkcióját és jelentéseit, a vallási mozgalom előzményeit, kialakulását. A mítosz morfológiájaként kezelt négy alapmotívum: a rózsailat, a gyógyító erő, a csodadoktorra való emlékezés és a hatalom viszonyulása lineárisan végigkövethető a filmen, ahol mindössze 15 ember szólal meg, jóllehet ez az arány nem jelenthet különösebb összehasonlítási alapot a megmutathatóság kérdésében.

Egy esemény szöveges reprezentációjának olyan mutatói vannak, mint a megkérdezettek neve, életkora, foglalkozása, a velük készített interjúk teljes vagy részleges idézése – ezek dokumentumértékűek. Arról tanúskodnak, hogy a gyűjtő valóban ott járt a terepen, és nemcsak külső szemlélőként, hanem értelmezőként is elmondhat valamit a másik kultúráról. Ha nem úgy közelítünk a filmhez, hogy számon kérjük rajta a szöveg adaptációját, vagy a szöveghez mint forgatókönyvhöz – a két médium egymást idézi –, akkor a képekben előadott Benedek Márton-élettörténet a konvencionális Moldva-imázstól való elhatárolódás eszközeként működik. Ez az attitűd persze nem von le semmit a történetek valóságából, nem mondja meg, hogy magyar boldoggal vagy román boldoggal van dolgunk, hogy a kutyahurka (kutyabél) miért maradt meg vágás után is, hogy egyesek miért gyógyultak meg a csodakút erejétől, míg másoknak nem hozott semmiféle gyógyulást.

Abszurdnak tűnik egy dokumentumfilm kapcsán ezt kérdezni, de mégis mi lehet, ami dokumentummá teszi a képeket? És ha azzá teszi, milyen jellegű valóságról tudósít? Elhíhetjük-e a többi történetet olyanok kontextusában, mint például a beoperált kutyahurka? Úgy tűnik, épp ez a fikciónak ható jelenet győz meg az objektivitásra való törekvésről, arról a vállalt szerepről, ami megmutatható, és nem rejtőzik a kamera mögé. Hiszen nemcsak a kérdésekre adott válaszokból következtethetünk a készítőik jelenlétére, hanem szignálként megjelenik a kutató, kezében a hangfelvevő készülékkel. Ez kölcsönöz dokumentumjelleg, pontosabban egy olyan kutatói álláspont lenyomatát láthatjuk, mely összefonódik a megkérdezettek világával, és mégis finoman, de nem egysíkúan tudósít arról.

A rózsailatú kútról, a csodás gyógyulásokról, a sírhely zarándokhelyé válásáról és a román titkosszolgálat („ez komoniszt világ volt, nem kéne levegyétek ezt!”) áskálódásairól szóló narratívumok időtlenségéből a boldoggá avatás képei csatolnak vissza a jelenbe. Hogy mennyi-

1. Vallási mozgalom a Bákó környéki falvakban. In: Kinda István – Pozsony Ferenc (szerk.): *Adaptáció és modernizáció a moldvai csángó falvakban*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 2005. 157–193.

ben következő a film első jeleneteiben beinduló reflexivitás, érezhető az utcán készített interjúkból való kitekintésből: „lepedőt vesznek?” – mármint a jelen lévő stáb. Hogy hogyan valósul meg a korábbi vizuális diskurzusoktól való elhatárolódás, elsősorban nem a mítosz strukturális felvezetésének következetessége bizonyítja, sem a választott téma, inkább a vállalt és láttatott antropológusi és filmezői jelenlét, ami körbevonja a beszédeseményeket.